

случає, письменник-біограф ближче стоїть до автора художественного твору, ніж документального.

Ключеві слова: портрет, костюм, зовнішність, національна ідентичність, соціальний статус.

Artem Oleksandrovykh Halych

THE COSTUME AS A PART OF NATIONAL AND SOCIAL PORTRAIT IDENTITY OF A REAL PERSONALITY IN BIOGRAPHICAL WORKS

The significance of the research is in the heightened attention to the documentary, which is considered to be one of the most recent literary sciences and its basic constituent is increased focus on the means of reflection of the real historical personalities including through the studying of painting of portraits and the costume is an important element of it.

The costume is an important element of portrayal of a character in literature and documentary. The clothing may help one to find out about the station in life, the nationality, the age, the occupation, the homeland. Writers are using the description of costumes of real personalities as a visual element of the portrayal in the documentaries very often.

It is highly important to have the portrait of a character, his costume in particular, correlating with the real personality's story in biographical novels. In cases like that, the biographer is closer to being an author of his own work than the documentary one.

Key words: portrait, costume, appearance, national identity, station in life.

УДК 821.161.1 Акунін

Олександр Галич

СТВОРЕННЯ ДИНАСТІЇ ФАНДОРІНИХ У РОСІЇ ЯК ВЕЛИКА МІСТИФІКАЦІЯ БОРИСА АКУНІНА

Герої роману Б. Акуніна «Алтин-толобас» Корнеліус фон Дорн і Ніколас репрезентують велику містифікацію автора — створення російської династії Фандоріних. Вони шляхом внутрішньої інтертекстуальності, присутності в багатьох романах і повістях письменника, створили ілюзію своєї реальності в історії Російської держави, впливаючи часом на перебіг історичних подій, що відбувалися в ній. Фандоріни є симулякром, адже автор свідомо використовує містифікацію, доводячи нею ілюзію справжності змодельованих ним у романах подій, які не представляють жодної справжньої реальності.

Ключові слова: симулякр, містифікація, ілюзія, реальність, історія.

Головним героєм серії детективних романів-симулякрів Б. Акуніна є сищик Ераст Петрович Фандорін. Всі ці романи входять до серії «Пригоди Ераста Фандоріна». Окрему серію «Пригоди магістра» становлять романи, героєм яких є онук Ераста Петровича Ніколас.

Квазідокументальна література лише останнім часом стала предметом наукових зацікавлень вчених, про що свідчать монографії автора цих рядків [3; 4]. Метою статті є спроба поглянути на квазібіографічний роман Б. Акуніна «Алтин-толобас», що проливає світло на найбільший симулякр письменника, створення міфу про

зародження російської династії Фандоріних і, водночас, змальовує представника останньої її гілки. Обидва герої репрезентують велику містифікацію Б. Акуніна — які шляхом внутрішньої інтертекстуальності, присутності в багатьох романах і повістях письменника, створили ілюзію своєї реальності в історії Російської держави, впливаючи часом на перебіг історичних подій, що відбувалися в ній. Фандоріни у Б. Акуніна, говорячи словами французького філософа Ж. Бодріяра, є симулякром, вони не мають «відношення до будь-якої реальності, будучи своїм власним симулякром у чистому вигляді» [2, 10]. Автор свідомо

використовує містифікацію, доводячи нею нібито справжність змодельованих ним у романах героїв. Схожими, але не такими масштабним, є образ Козьми Пруткова, сконструйований у XIX ст. О. Толстим і братами Жемчужниковими, чи в українській літературі поч. XX ст. — містифікований К. Буревієм образ гіперфутуриста Едварда Стріхи, за якими не було жодної фундаментальної реальності.

Конкретніше зупинимося на квазібіографії одного з головних героїв роману Б. Акуніна «Алтин-толобас» Корнеліуса фон Дорна, звичайного лицаря вдачі, найманця, який служить черговому господарю лише заради наживи. Його служба в Голландії не виправдала жодних надій: «Спочатку їх нідерландські високомогутності платили найманцям регулярно, але коли війна з англійцями закінчилася, а суходільні битви з французами стихли, вюртемберзькі мушкетери виявилися не потрібні» [1, 30. — Тут і далі переклад з російської автора]. Найманці почали розбігатися, одні з них пішли на службу до шведів, інші — до поляків. Корнеліус залишився в Амстердамі, поступово проживаючи зароблене на полі бою. У нього за плечима, за версією Б. Акуніна, було десятиліття військової служби: «З безусого отроцтва, тягнув фон Дорн солдатську лямку — простим рейтаром, потім корнетом, два роки тому нарешті викупив лейтенантський патент — а все виходило нужденно, ненадійно, та й ненадовго» [1, 30]. Корнеліусу йшов двадцять шостий рік, «а ні слави, ні багатства, ні навіть даху над головою» [1, 31]. Він уже був схильний їхати до Відня, щоб найнятися до австрійців воювати з турками, але раптом лейтенантові пощастило: в якійсь корчмі поблизу Принцевого каналу в Амстердамі він зустрівся з майже земляком Фаустле, який повернувся з Росії, де прослужив на царській службі чотири роки, а тепер їхав додому, щоб на зароблені гроші купити будинок з садом, а також одружитися. Фаусте порадив Корнеліусу звернутися до російського посланника Тулупова, що займається вербовкою іноземців. Через кілька днів Корнеліус заключив контракт на службу в Росії терміном на чотири роки, тобто до травня 1679 року.

Шлях у далеку Росію виявився досить непростим і небезпечним, новоспечений капітан мушкетерів на рибальському човні дістався до Риги, потім сам верхи, добре озброєний (мушкет, два пістолети і шпага) більше чотирьох днів добрався до шведсько-російського кордону. Одразу ж у першому селі по той бік кордону Корнеліуса пограбували, однак завдяки авантюристичності, відвазі й відчайдушності йому вдалося повернути коней і втрачені речі. Через певний час капітан мушкетерів опинився разом з купцями в Москві. Однак з прибуттям до столиці його невдачі не закінчилися. Капітанського звання він був позбавлений,

плату йому поклали половинну від домовленої в Амстердамі суми. Піддячий Ликов, з яким фон Дорн говорив про можливості служби, уперше назвав його Корнієм Фондорновим, переінакшивши на російський манер його ім'я та прізвище. Цей же чиновник, якого ображений герой схопив за барки і став трясти та обзивати міцними словами, відправив Корнеліуса в полк, яким командував німець-полковник Лібенів (герр Крістіан Лібенау фон Лілієнкау), для покарання. Випивши разом з Корнеліусом флягу гарного голландського рому, Лібенів почав навчати свого підлеглого премудростям російського життя: «Цей Федька Ликов невелика шишка, піддячишка простий, Ви кажете, чекали на нього довго? Це він посилав за «великим кафтаном» (такий ніби як казенний мундир для парадних виходів), щоб на вас враження призвести... Звичайна справа — на гостинець набивався, в Росії так заведено. Треба було пообіцяти йому пару соболів із ваших підйомних, все б і влаштувалося...» [1, 75].

Наслухавшись від свого командира всіляких страхіть про Московію, Корнеліус висловився, що він протримається в Москві чотири роки і поїде додому. На що досвідчений Лібенів йому відповів: «Приїхати сюди можна, повернутися — ні за що й ніколи. Ви назавжди залишитесь в Росії, вас закопають в неродючу російську землю, і з вашого праху виросте головна російська рослина — лопух» [1, 81]. Розуміючи, що втеча з Московії буде дуже небезпечною, фон Дорн вирішив до неї ґрунтовно підготуватися: за рік досконало вивчити російську мову, щоб у ньому ніхто не міг впізнати іноземця. Також він поступово припас місцевий одяг, юфтові чоботи, гостроверху шапку, кафтан, зібрався невдовзі відпустити бороду — і став чекати слушного моменту, щоб спробувати вирватися з Росії. Однак сталося не так, як бажалося. Одного дня під час навчань роти, до нього підійшов арап і сказав, що з ним хоче говорити перший російський міністр боярин Матфеев, який, як помітив фон Дорн, спостерігав за навчанням роти.

Так Корнеліус фон Дорн зустрічається в романі Б. Акуніна з реальною історичною особою Артамоном Сергійовичем Матфеевим (у романі — Матфеевим, очевидно, письменник змінює одну літеру в прізвищі героя, щоб творена ним квазіісторія була симулякром, який тільки чимось в окремих епізодах нагадує справжню історію). Матфеев був відомим державним діячем Росії, близькою людиною до царя Олексія Михайловича, в останні роки правління якого він очолював уряд. Той пропонує Корнеліусу стати командиром матфеевської мушкетерської роти в чині капітана. Погодившись на нову посаду, новоспечений капітан суттєво поліпшив свої матеріальні умови: «Сорок рублів платні щомісяця, та стіл від боярина, та повне обмундирування, та

нагороди за службу» [1, 120]. Щоправда, роботи стало більше, і відповідальності також. Солдати виявилися добре відмуштрованими, нагодованими, за службу тримаються. *«Квартиру капітану відвели простору, з дубовими європейськими меблями. З голландською піччю. Крім денщика приставили в служіння ще холопа й дівку-прачку»* [1, 142]. В обов'язки Корнеліуса входила охорона самого боярина, його двору й родини, а також варта в Кремлі. Тоді ж капітан уперше побачив російського самодержця Олексія Михайловича: *«Його величність любив прогулюватися між ... райських кущ — зірве з гілки померанець чи сливу, надкусить, викине. Herr Zaarund Grossfürst aller Russer Selbsterhalter Alexei Mikhailowitz, прозваний росіянами Тишайшим, був рум'яним, блакитнооким, з круглою темно-рижою бородою. Сите тіло носив тяжко, перевалювався на слабких ногах, що опухали. В оранжереї його величність походжав веселий, усміхнений, мурликав під ніс чи то духовні гімни, чи то щось легковажне»* [1, 145]. Спостереження за імператором викликали в Корнеліуса здивування. Та людина, яка походжала в оранжереї, була зовсім несхожою на ту, яку він бачив у Грановитій палаті, що приймала чужоземних послів: *«На аудієнції цар сидів нерухомою золотою лялькою, навіть очима не поводив. Ніби і не живий зовсім, а якась алегорична персона, що уособлює важкість і неповороткість Третього Риму»* [1, 145]. Так поступово Б. Акунін переконує читачів у тому, що він описує справжні історичні події, створюючи в них ілюзію не симулякру, а реальності. На це працює докладний опис життя царського двору, який подається очима капітана: *«Неосяжна держава жила пісно і нудно, музику не слухала, театрив не знала, а в царських покоях був наявним і свій оркестр, і балет, і «сміхотворче дійство» зі скоморохами, і лицедійська трупа»* [1, 145]. Цар залюбки грав у шахи, хоча його підданим за це загрожувала страшна кара. Він у своїх покоях носив європейське вбрання. Мажордом Матфеева Іван Артамонович пояснює здивованому капітану: *«Цар Олексій змалку має звичку до німецького одягу — вихователь боярин Морозов привчив. Російський одяг, важкий і незручний, государ не любить, але носить з обов'язку, як личить православному монархові. По домашньому ж, без зайвих очей, дає собі волю. А н'ять років тому, коли залицявся до майбутньої цариці, то й бороду збрив, щоб Наталії Кирилівні догодити. Потім, правда, знову відростив — знов-таки з богобоязні»* [1, 147].

Створюючи в читача ілюзію правди подій, які описує, Б. Акунін уводить до сюжету твору кількох реальних історичних персонажів з оточення царя. Зокрема, царицню Софію Олексіївну, доньку Олексія Михайловича від першого шлюбу, старшу сестру Петра Першого, майбутню регентшу при малолітніх спадкоємцях престолу Петрі I

та Івані V. На час описуваних подій у романі їй було лише вісімнадцять років. Щоб далі розвивати симулякри в «Алтині-толобасі», автор примушує реальних історичних осіб, царицню Софію, її молодшого брата, майбутнього російського імператора Петра, спілкуватися з Корнеліусом фон Дорном: *«...Коли фон Дорн чергував в галереї Потішиного палацу, принцеса раптом підійшла і заговорила по-французьки — спитала, чув він про комедію паризького пописувача Мольєра і чи може добути для неї в Німецькій слободі хоч якась із його писань»* [1, 148]. Корнеліус виконав прохання Софії й отримав від неї подарунок — *«перстень з яхонтом, разів у десять дорожчий за книжку»* [1, 148]. Іншого разу капітан застав малолітнього царевича Петра за пустощами і *«клацнув пустуну по кучерявій потилиці»* [1, 149]. Через певний час Корнеліус уже розумів підклимні таємниці московського двору, де боролися за вплив на царя дві партії — прибічники роду колишньої цариці Милославські і прибічники роду нової цариці Нарішкіни. Найвпливовішою фігурою останніх був фон Дорнів господар канцлер Матфеев.

Історики вважали першого царського міністра західником. Очевидно, про це свідчив й інтер'єр його будинку, який описує Б. Акунін через сприйняття Корнеліуса: *«Просторий двір викладений різнокольоровими плитами, дах сяє міддю, на конику — флюгер у вигляді лицаря. В середині ще розкішніше. Стіни не голі, як у Кремлі, а оббиті позолоченою шкірою з тисненням. Повсюди гобелени і гравюри, парсуни європейських монархів упереміж з білотілими Венерами і наядами. Меблі не московські — лави та скрині, а справжні: шпалерні і парчеві крісла, різні шафи, в столовому залі — венеціанські стільці з високими спинками, в господарській кабінеті — величезний глобус, весь у тритонах і морських дивах»* [1, 152]. Щоб зробити сюжет твору більше правдоподібним, Б. Акунін примушує головного героя спробувати налагодити стосунки з донькою першого міністра Сашенькою. *«Тендітна, біленька, з круглим обличчям і тонким кирпатим носом, з продовговуватими сірими очима, вона уявлялася фон Дорну залітнім птахом, що потрапив у варварську Московію з примхи недоброго вітру: підхопив ніжну пташку, заніс її за тридів'ять земель, та й кинув посередині чужої, дикої хащі»* [1, 155], — такою бачилася вона не схильному до сентиментів капітану мушкетерів.

Сюжет роману у відтворенні лінії Корнеліуса фон Дорна суттєво загострюється показом подій, що сталися в ніч на 1 січня 1676 року, або 5184 за московським літочисленням. Вони пов'язані з уведенням автором нового героя — лікаря і фармацевта Адама Вальзера, який з'явився на святкуванні Нового року у Матфеева. Від німця капітан мушкетерів уперше почув про Ліберію і Замоля. Їх Адам Вальзер назвав *«найбільшим скарбом із*

усіх відомих людству» [1, 216], чим страшенно зацікавив Корнеліуса, який досі найбільшими скарбами вважав золото, дорогоцінне каміння. Тут же було щось інше, тому капітан уважно вислухав розповідь лікаря про Ліберію і Замолея. Виявилося, що Ліберія — це бібліотека візантійських імператорів, «в основу котрої лягло зібрання великої Александрійської бібліотеки і твори перших християнських навчителів віри. Двісті років тому принцеса Софія, племінниця останнього кесаря, привезла великому герцогу московитів цей скарб в придане. Невігласні царі книгами цікавилися мало, і до Івана бібліотека так і пролежала в скринях майже недоторканою» [1, 218].

Серед книг була скриня, у якій зберігалася особливо секретна праця, написана якимось Замолеєм. Вальзер уводить Корнеліуса в оману, заявляючи, що в ній є секрет «Червоної Тинктури, чи Магістеріума — магічного порошку, котрий іноді ще називають Філософським Каменем» [1, 219]. Він же прохає капітана допомогти йому в пошуках бібліотеки на завершальній стадії, пообіцявши йому надзвичайно щедрю винагороду. Спокушений Вальзером капітан мушкетерів розпочинає пошук бібліотеки в підвалах палацу Олексія Михайловича. «Проникнути у палацові льохи виявилось ще простіше, аніж передбачав Корнеліус. Коли мушкетери заступили на варту (рано-вранці, ще до світанку), капітан переклав частину засніженого стосу, залишив за ним вузький лаз до іржавої залізної драбини. Замок відчинив кинджалом, петлі змазав маслом для зброї. Потім, обійшовши пости, повернувся на те ж місце і прослизнув усередину» [1, 231].

Обстежуючи протягом кількох днів підвальні приміщення під царським палацом, капітан мушкетерів зробив для себе низку відкриттів. Б. Акунін, творячи власний симулякр, приводить Корнеліуса в лабіринт, звідки прослуховуються всі кімнати житла царя. Він чує, як розбирається хтось з придворних з дрібним злодюжкою, що вкрав з царських запасів дві свічі. Простукуючи приміщення в пошуках таємної схованки для бібліотеки, капітан раптом чує голос самого царя: «Он, знову стукнуло залізним, — боязливо промовив сиплюватий, жирний тенорок» [1, 235]. Для Корнеліуса — це страшне відкриття: значить царські покої також прослуховуються. Капітан чує, що цар боїться якоїсь Залізної Людини, прихід якої ніби віщує йому смерть. До батька його незадовго до смерті така людина теж приходила. Зляканий капітан почув ще, що Залізна Людина — це злодій, який хоче знищити династію Романових за загублене малолітство.

Наступного дня фон Дорн дізнався від лікаря, що «це трьохрічний син тушинського царя Лжедмитрія і польської красуні Марини Мнишек. ... Щоб хлопчик, коли виросте, не претендував на престол, Романови його повісили» [1, 236]. Адам

Вальзер переповідає капітану те, про що тільки шепотом говорили в столиці Московії: «...Після такого злодіяння не буде новій династії щастя, мало хто з Романових своєю смертю помре, а закінчать вони тим, чим починали — з їхніми малолітніми чадами злодії вчинять так, як вони обійшлись зі Злодюжкою» [1, 236]. Він же порадив капітану, коли той знову спуститься в підземелля, одягнути маску з білої тканини, «а груди у вас завдяки кірасі і так залізні. Якщо хтось вас і побачить, вирішить, що ви Залізна Людина» [1, 236].

У підземеллі Корнеліус дізнався про те, що цариця Софія зраджує своєму чоловікові з Галицьким, який часто відвідує Матфеева і вважається женихом його доньки Сашеньки. Це відкриття стало черговим симулякром роману. Капітан ненароком «зачепився залізним налокитником об стіну, від чого відбувся брязкіт і гуркіт» [1, 238]. Галицький одразу ж визначив, що його й царицю хтось підслуховує. Була послана погоня, мушкетери заблокували виходи з льохи. Тікаючи від переслідування, капітан вискочив через потайні двері прямо в царську молельню, де перед іконами стояв на колінах сам Олексій Михайлович, який «почувши залізний гуркіт, удавився обривком молитви. На капітана обернулося застигле від жаху обличчя — окате, щокате.

— Злодюжка, — просичав великий государ Олексій Михайлович. — За мною прийшов» [1, 241]. Невдовзі фон Дорн дізнався, що «царя вночі удар розбив, кінчається» [1, 245]. Б. Акунін прагне переконати читача, що саме через згадану пригоду помирає цар.

Увечері до капітана несподівано з'явився Адам Вальзер і заявив, що зараз саме пора йти за Ліберією, але не в Кремль, бо вона в іншому місці. Запропонувавши раніше пошуки в підземеллях Кремля, лікар випробовував Корнеліуса на надійність. Знайшовши Ліберію, лікар вирішив отруїти Корнеліуса, оскільки подальша допомога від капітана виявилася для нього непотрібною. І все ж в останній момент капітану вдалося уникнути смерті. Для цього йому довелося вбити Адама Вальзера й випити протиотруту, що лежала в кишені у того. Повернувшись до виконання прямих обов'язків, Корнеліус дізнався, що вночі вороги Артамона Сергійовича Матфеева зібрали без нього Думу й усунули його від влади. Колишній тепер уже перший міністр вручив Корнеліусу грамоту, що давала йому право на безперешкодний виїзд з Росії. Сашенька, донька Матфеева, несподівано поцілувала капітана, коли він покидав, здавалося востаннє, будинок батька, і по-французьки назвала його своїм неможливим коханням. Здається, що саме з цього поцілунку починаються суттєві зміни в житті капітана й зароджується російська гілка роду фон Дорнів. Автор лише натякає на це. Недаремно в анонсі до останнього, шістнадцятого, розділу роману

є слова: «Початок роду російських Фандоріних» [1, 379] і згадка про притчу, що її розповів якимось арап: «Досидівся крокодил у своєму болоті, діждався, щоб місяць упав до нього прямо в кігтисті лапи» [1, 382].

Головні персонажі роману Б. Акуніна «Алтин-толобас» Корнеліус фон Дорн і його нащадок Ніколас репрезентують велику містифікацію автора — створення російської династії Фандоріних. Через внутрішню

інтертекстуальність, яка виражається у відтворенні її представників у багатьох творах митця, твориться ілюзія реальності Фандоріних в історії Російської імперії, що волею автора нібито впливають на хід у ній знакових, інколи вирішальних подій.

Династія є симулякром, оскільки автор свідомо йде на містифікацію, доводячи нею ілюзію справжності змодельованих ним у романах подій, які не відповідають жодній справжній реальності.

ДЖЕРЕЛА

1. Акунин Б. Алтын-толобас. Роман / Б. Акунин. — М. : ОЛМА Медиа Групп, 2009. — 383 с.
2. Бодрийяр Жан. Симулякры и симуляция / Жан Бодрийяр. — М. : Постум, 2014. — 247 с.
3. Галич О.А. Глобалізація і квазидокументальна література : монографія / О.А. Галич. — Рівне : Луганський національний університет імені Т. Шевченка ; видавець О. Зень, 2015. — 200 с.
4. Галич О.А. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі : монографія / О.А. Галич. — Луганськ : СПД Резніков В.С., 2013. — 264 с.

Галич Александр Андреевич

СОЗДАНИЕ ДИНАСТИИ ФАНДОРИНЫХ В РОССИИ КАК БОЛЬШАЯ МИСТИФИКАЦИЯ БОРИСА АКУНИНА

Герои романа Б. Акунина «Алтын-толобас» Корнелиус фон Дорн и Николай представляют великую мистификацию автора — создание российской династии Фандориных. Они путем внутренней интертекстуальности, присутствия во многих романах и повестях писателя, создали иллюзию своей реальности в истории Российского государства, влияя тем самым на ход исторических событий, происходивших в ней. Фандорин является симулякром, ведь автор сознательно использует мистификацию, доказывая ею иллюзию подлинности смоделированных им в романах событий, не представляющих никакой настоящей реальности.

Ключевые слова: симулякр, мистификация, иллюзия, реальность, история.

Oleksandr Andriiovych Halych

CREATION OF THE FANDORINS DYNASTY IN RUSSIA AS A GREAT HOAX OF BORYS AKUNIN

The characters of Boris Akunin's novel "Altyn-tolobas" Cornelius von Dorn and Nicolas represent a great hoax of the author — the creation of the Russian dynasty — the Fandorins. They created the illusion of their reality in the history of Russia by their internal intertextuality, by presence in many novels and stories of the writer, thereby affecting the course of historical events that took place in it. Fandorin is a simulacrum, because the author consciously uses a hoax, proving with it an illusion of authenticity of the events in the novels, modelled by him and not representing any actual reality.

Key words: simulacrum, hoax, illusion, reality, history.